

**П.А. Стецюк, д-р екон. наук, старш. наук. співроб.
ННЦ «Інститут аграрної економіки» НААН України, м. Київ**

ФІНАНСОВІ ТА ІНСТИТУЦІОНАЛЬНІ АСПЕКТИ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ПІДПРИЄМСТВ

Постановка проблеми. Одним з характерних атрибутів розвитку ринкових відносин в економіці є підвищення рівня конкуренції між підприємствами, а конкурентна боротьба при цьому виступає потужним локомотивом їх розвитку. Невисока конкурентоспроможність переважної частини малих та середніх вітчизняних сільськогосподарських підприємств – одна з найбільш гострих та актуальних проблем аграрної економіки. Її актуальність особливо загострилася після вступу України до СОТ.

Необхідною умовою перемоги у конкурентній боротьбі є передусім перехід на інноваційну модель розвитку та ефективне використання усіх видів наявних ресурсів. Домінантне значення в умовах ринку належить фінансовим ресурсам. Тому фінансові аспекти займають вирішальне місце у забезпеченні позитивної динаміки різних економічних процесів. Особливу актуальність вони мають у контексті формування ефективних механізмів забезпечення конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств не лише на зарубіжних, а й на вітчизняних продовольчих ринках.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різноманітні теоретико-методологічні та прикладні аспекти конкурентоспроможності підприємств є предметом постійної уваги багатьох відомих економістів-аграрників. Конструктивним результатам дослідження цієї проблеми присвячені наукові розвідки таких корифеїв вітчизняної аграрної економіки як В. Андрійчук, В. Бойко, В. Геєць, О. Гудзинський, О. Гудзь, В. Збарський, В. Зіновчук, С. Кваша, Ю. Лупенко, О. Онищенко, П. Макаренко, М. Малік, Л. Мармуль, В.Месель-Веселяк, В. Микитюк, П. Саблук, В. Ситник, А. Стельмащук, В. Ткаченко, І. Топіха, Л. Худолій, О. Школьний, О. Шпичак, Г. Черевко [1-10] та ін. Зокрема, детальний науковий аналіз проведено стосовно проблеми формування та структуризації конкурентного середовища і конкурентних відносин, державного регулювання конкуренції і антимонопольного захисту сільськогосподарських товаровиробників, теоретичного обґрунтування вибору і реалізації різних конкурентних стратегій тощо. Попри тривалий

історичний період проведення досліджень і наявність фундаментального теоретико-методологічного базису конкуренції залишається чимале коло недостатньо вивчених і невирішених актуальних питань в цій сфері економічної теорії. Серед таких питань варто відмітити питання раціонального використання фінансових інструментів для реалізації інвестиційно-інноваційної моделі розвитку сільськогосподарських підприємств як конститутивних атрибутів підвищення їх конкурентоспроможності.

Формулювання цілей статті. Метою цієї наукової розвідки є аналіз існуючих проблем формування ефективного конкурентного середовища аграрного виробництва та використання інституціональних і фінансових механізмів для підвищення конкурентоспроможності підприємств галузі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Проблема конкуренції, а відтак і конкурентоспроможності суб'єктів економічних відносин тривалий час перебуває в центрі уваги представників різних шкіл і напрямків в економічній теорії. У зв'язку з цим варто відмітити те, що центральною ланкою де-факто домінуючого нині в економічній теорії неокласичного напрямку є теорія (гіпотеза) досконалих ринків, яка почала формуватися і отримала фундаментальну наукову базу ще в епоху економічного класицизму у працях таких титанів, як В. Петті, К. Маркс, Д. Рикардо, А. Сміт. Особливу увагу приділяв їй А. Сміт, «невидима рука ринку» якого є по-суті постулатизацією концепції ринкової конкуренції. Значну увагу сучасним уявленням про концептуальні основи теорії досконалих ринків приділено у працях лауреатів Нобелівської премії А. Ерроу та Дж. Дебре. Однак ми й досі не маємо цілісної парадигми конкурентоспроможності підприємства в умовах трансформаційної економіки. Особливо це стосується проблеми формування конкурентного середовища у сфері аграрного виробництва. Подальший аналіз спрямований на встановлення актуальних причин цієї ситуації.

Перехід до ринкового механізму господарювання обумовив суттєві кількісні та якісні зміни у структурі ресурсного забезпечення вітчизняного аграрного виробництва. Формування ринкового середовища функціонування суб'єктів господарювання мало несприятливий і навіть агресивний характер стосовно до підприємств аграрного сектора вітчизняної економіки. Створення і розвиток економічних механізмів та нових інститутів здійснювалися на підвалинах демонтованих елементів централізованої економіки, поспішно і без урахування існуючих можливостей та створення необхідних умов, які б компенсували негативні наслідки здійснюваних системних трансформацій. У таких умовах

пріоритет надавався емпіричним підходам, а наукова аргументація сценарію та наслідків майбутніх змін у кращому випадку бралася до уваги. Саме тому запропоновані економістами-аграрниками схеми та моделі ринкових реформ не були реалізовані у повному обсязі, що призвело до небажаної траєкторії розвитку аграрного виробництва. Інституційні зміни господарської системи не привели до створення стійкої і раціональної взаємодії між її елементами, щоб забезпечувало ефективне регулювання взаємовідносин між суб'єктами ринку і їх економічний розвиток.

Наслідком реалізованого сценарію аграрних реформ стало різке зниження кількісних та якісних параметрів ресурсного потенціалу аграрного виробництва і соціального розвитку сільських територій, а також погіршення результативних показників діяльності сільськогосподарських підприємств. У кінцевому підсумку стратегія і тактика економічних реформ призвела до втрати конкурентоспроможності аграрного виробництва у системі міжгалузевих взаємовідносин.

Через технологічну специфіку, тривалість виробничого циклу та використання біологічних активів сільське господарство не може здійснювати різку виробничу розбудову. Тому порівняно з іншими галузями економіки воно має більш низький адаптаційний потенціал до змін у зовнішньому економічному оточенні. Через це існує необхідність постійного державного захисту, а також більш «м'яких» умов і тривалого адаптаційного періоду. Проте нині такі умови ще не створені. У результаті в структурі вартості сільськогосподарської продукції різко підвищилася питома вага матеріальних ресурсів промислового виробництва. Природно, скорочувалася частка елементів, що формують додану вартість сільського господарства. Практичним наслідком цього стала втрата власних фінансових ресурсів та хронічне істотне відставання рівня оплати праці від середнього по національній економіці.

Існуючий характер взаємовідносин аграрних підприємств із постачальниками товарно-матеріальних ресурсів вимагає адекватного антимонопольного законодавства та державного регулювання цін підприємств природних монополій. Вони необхідні ще й через те, що потужним каналом прихованого вилучення фінансових ресурсів підприємств галузі є трансакційні витрати, пов'язані з товарообмінними операціями. По окремих видах продукції сільськогосподарські товаровиробники отримують лише половину її ринкової вартості. Унаслідок цього відбувається постійне зниження частки сільського господарства в кінцевій роздрібній ціні продуктів харчування та іншої продукції на основі сільськогосподарської сировини. В умовах зниження

платоспроможного попиту населення на продовольчі товари відбувалося скорочення і похідного попиту. Підприємства переробної промисловості і посередники компенсують пов'язані з цим втрати їх доходів за рахунок зниження закупівельної ціни на сільськогосподарську продукцію. Тому сільськогосподарські підприємства є дуже вразливими до фінансового та іншого тиску як постачальників матеріально-технічних засобів, так і оптових покупців їхньої продукції. А це свідчить про низький рівень їх конкурентного потенціалу.

Вирішенню проблеми має сприяти окремий закон, із встановленням більш жорстких критеріїв і форм підтвердження монопольних дій щодо сільгосптоваровиробників, а також адекватної економічної відповідальності.

Знадобилося десять років економічних реформ для усвідомлення необхідності більш активної позиції держави у сфері фінансового забезпечення аграрного сектора економіки. З 2000 р. суттєво збільшилися обсяги його бюджетної підтримки. Це дозволило подолати рубіж консолідованої беззбитковості сільськогосподарського виробництва. Однак бюджетне фінансування сільського господарства стало лише компенсатором збитків, але не платформою для економічного зростання.

До 2009 р. держава нарощувала обсяги бюджетного фінансування підприємств галузі. Однак після вступу до Світової організації торгівлі цей процес набув зворотної динаміки. Крім того, на цю складову економічної політики суттєво вплинула й світова фінансова криза. Якщо не враховувати фінансової підтримки за рахунок пільгового оподаткування, то у минулому році вітчизняному сільськогосподарському виробництву було виділено менше 100 млн грн бюджетних коштів. Нині більше третини всіх сільськогосподарських підприємств є хронічно збитковими.

Для забезпечення конкурентоспроможності агроформувань в умовах членства в СОТ існує нагальна потреба створення сучасної матеріально-технічної бази, впровадження у виробництво нових технологій, машин, сортів рослин та порід тварин. Вирішення цього завдання пов'язане з реалізацією інвестиційних проектів, які вимагають значних обсягів фінансових та матеріальних ресурсів, що іммобілізуються з господарського обороту на досить тривалий час.

Оцінки фахівців свідчать, що більше 90 % основних засобів малих та середніх підприємств у сільському господарстві експлуатуються не менше одного амортизаційного терміну. Реанімація ресурсного потенціалу та його відновлення до рівня, що забезпечує продовольчу безпеку країни та конкурентоспроможність аграрного виробництва, потребує наявності

відповідної фінансової бази, складовими якої є власні фінансові ресурси та умови доступу до зовнішніх джерел їх формування.

Економічний розвиток пов'язаний з довготривалою перспективою. У цьому контексті принципове значення має оцінка стратегічних фінансових домінант зовнішнього оточення. У фінансовій системі держави акумулюються такі обсяги фінансових ресурсів, які спроможні задовольнити потреби будь-якого підприємства. Проблема фінансового забезпечення аграрного виробництва за рахунок зовнішніх джерел полягає не у відсутності фінансових ресурсів взагалі, а в доступі до них конкретного підприємства, а також формах і методах їх розподілу між галузями економіки і суб'єктами господарювання.

Формування макросередовища, його основні вектори та динаміка безпосередньо залежать від економічної політики держави. Монетаризм було обрано концептуальним базисом ринкових реформ в Україні, що визначило якісне наповнення зовнішнього економічного середовища. Оцінка ситуації, що склалася в царині аграрних фінансів, ще не дає підстав для оптимізму. За оцінками спеціалістів, дефіцит обігових коштів для забезпечення нормального виробничого процесу у рослинництві становить майже 85-100 млрд грн, а в тваринництві – близько 65 млрд грн. Незважаючи на те, що обсяги інвестування в основний капітал постійно зростають, вони не забезпечують навіть простого відтворення основних засобів. При цьому їх частка у сукупних інвестиціях варіює в межах 5-7 %.

Така частка не відповідає вкладу вітчизняного сільського господарства у формування валової доданої вартості та вирішення багатьох соціально-економічних проблем держави. При цьому сільськогосподарські підприємства є системоутворюючими елементами для майже 90 % території України. Втрата виробничої функціональності багатьох з них і заміщення її діяльністю вертикально-інтегрованих формувань – агрохолдингів, веде до скорочення соціальної значимості сільськогосподарських підприємств.

У контексті формування сприятливого конкурентного середовища і державного регулювання економічних відносин у всіх сферах діяльності агроформувань необхідно враховувати таке.

Високий рівень конкуренції на ринку сільськогосподарської продукції обмежує можливості цінового впливу на формування фінансових ресурсів. У сільському господарстві функціонує велика кількість підприємств, виробнича потужність (обсяги виробництва) яких фактично не дозволяють монополізувати продовольчий ринок або його окремі сегменти та суттєво впливати на рівень ринкових цін. Ринок сільськогосподарської продукції

завжди був і залишається висококонкурентним. Крім того, продукція сільського господарства фактично не має повноцінних субститутів, тому можливості товарної диверсифікації виробництва, орієнтовані на створення нової споживчої якості продуктів, дуже обмежені. Ситуація ускладнюється ще й тим, що нині конкурентами у багатьох випадках виступають не стільки інші сільськогосподарські підприємства, скільки посередники, що торгують їх продукцією. Тому ціна на продукцію аграрного сектора є менш вагомим, порівняно із суб'єктами господарювання інших галузей економіки, інструментом збільшення фінансових результатів та розширення на цій основі бази формування фінансових ресурсів сільськогосподарських підприємствах за рахунок власних джерел.

Велика автономність функціонування суб'єктів господарювання в аграрній сфері, їх територіальна розосередженість та низький рівень антимонопольного захисту ведуть до додаткових втрат доходів у процесі реалізації продукції. Трансакційні витрати, пов'язані з товарообмінними операціями, стали потужним каналом прихованого вилучення фінансових ресурсів сільськогосподарських підприємств. По окремих видах продукції сільськогосподарські товаровиробники отримують лише половину її ринкової вартості, що спричинено як низьким рівнем антимонопольного захисту, так і розгалуженою системою посередницьких структур. Ще одним наслідком такої ситуації є існування тіньового обороту.

Ці обставини за відсутності дієвого антимонопольного регулювання в аграрній сфері були не останнім спонукальним мотивом формування і розвитку агрохолдингів саме за тією моделлю, яка реалізована у вітчизняній економіці.

Висновки. Таким чином, проведений аналіз засвідчив, що формування конкурентного середовища у сфері аграрного виробництва мало суттєві деформації, що призвело до втрати багатьма підприємствами галузі власних джерел фінансових ресурсів та погіршення умов доступу до зовнішніх джерел їх формування. На тлі цього суттєво знизився їх конкурентний потенціал. Обґрунтовано, що для виправлення ситуації важливе значення має переорієнтація фінансових та інституційних механізмів, серед яких важливе місце займає посилення антимонопольного захисту аграрних товаровиробників і стимулювання концентрації аграрного виробництва.

Бібліографічний список: 1. Геєць В.М. Інноваційні перспективи України / В.М. Геєць, В.П. Семиноженко. – Х.: Константа, 2006. – 272 с.

2. Гудзь О.Є. Сучасний вимір конкурентоспроможності аграрної сфери: виклики та перспективи / О.Є. Гудзь, О.С. Степасюк // Наук. вісн. нац. ун-ту біоресурсів і природокористування України. Сер. «Економіка, аграрний менеджмент та бізнес» / редкол.: Д.О. Мельничук (відп. ред.) та ін. – К.: ВЦ НУБіПУ, 2010. – Вип. 154. – Ч. 2. – 342 с. – С. 81–87. 3. Кваша С.М. Конкурентоспроможність вітчизняної сільськогосподарської продукції на світовому аграрному ринку / С.М. Кваша, Н.Є. Голомша // Економіка АПК. – 2006. – № 5. – С. 99-104. 4. Кириленко І.Г. Напрями підвищення конкурентоспроможності вітчизняного сільськогосподарського виробництва / І.Г. Кириленко // Економіка АПК. – 2005. – № 11. – С. 68-72. 5. Малік М.Й. Конкурентоспроможність аграрних підприємств: методологія і механізми: [монографія] / М.Й. Малік, О.А. Нужна. – К.: Інститут аграрної економіки, 2007. – 270 с. 6. Наукові основи агропромислового виробництва в зоні західного регіону України / Ред. кол.: М.В. Зубець – голова та ін. – К.: Логос, 2004. – 506 с. 7. Про стратегію трансформації АПК і забезпечення продовольчої безпеки України: наук. доп. за ред. акад. НАНО УААН І.І. Лукінова, акад. УААН П.Т. Саблука. – К., 2000. – 60 с. 8. Інноваційна діяльність в аграрній сфері і інституціональний аспект: монографія / П.Т. Саблук, О.Г. Шпикуляк, Л.І. Курило та ін.]. – К.: ННЦІАЕ, 2010. – 706 с. 9. Саблук П.Т. Кардинальні напрями вирішення економічних проблем в АПК / П.Т. Саблук // Економіка АПК. – 2005. – № 5. – С. 3-8. 10. Школьний О.О. Напрями забезпечення конкурентних позицій аграрних підприємств / О.О. Школьний // Регіональні перспективи. – 2004. – № 3-5. – С. 235-237.

Стецюк П.А. Финансовые и институциональные аспекты конкурентоспособности предприятий. В статье проанализированы существующие проблемы формирования эффективной конкурентной среды аграрного производства и обоснованы предпосылки использования институциональных и финансовых механизмов для повышения конкурентоспособности предприятий отрасли.

Stetsyuk P. Financial and institutional aspects of competitiveness of enterprises. In the article it is analysed existent problems of forming of effective competition environment of agrarian production and pre-conditions of the use of institutional and financial mechanisms are reasonable for the increase of competitiveness of enterprises of industry.